

Modernistyczny budynek produkcji folii w pofabrycznym zespole Stilon Gorzów. Obiekt do rozbiórki czy wpisu do rejestru zabytków?

Dr hab. inż. Wojciech Eckert, Uniwersytet Zielonogórski

1. Wprowadzenie

W 2012 roku właściciel jednego z budynków pofabrycznych, tzw. budynku folii, należącego kiedyś do kompleksu zabudowy Zakładu Włókien Chemicznych Stilon w Gorzowie Wielkopolskim, wystąpił do Miejskiego Konserwatora Zabytków w Gorzowie o zgodę na jego rozbiórkę. Konserwator odmówił wskazując na duże wartości zabytkowe tego obiektu wynikające, między innymi, z formy architektonicznej typowej dla modernizmu, charakterystycznego układu funkcjonalnego i konstrukcji. Po odwołaniu właściciela od tej decyzji autor niniejszego opracowania został poproszony o opinię określającą wartości zabytkowe pofabrycznego budynku folii.

2. Historia

Zabudowania fabryczne przy ul. Walczaka 25 w Gorzowie Wielkopolskim to dawny zakład I. G. Farbenindustrie AG Filmfabrik Landsberg. W 1939 roku producent materiałów fotograficznych AGFA zdecydował o budowie nowego zakładu, zlokalizowanego na terenie Gorzowa Wielkopolskiego (niem. Landsberg). W 1940 roku powstały pierwsze budynki, a w roku następnym rozpoczęto produkcję folii. Niedługo potem, gorzowski zakład, jako jeden z pierwszych zakładów w Niemczech, wytwarzał syntetyczne włókna poliamidowe – Perlon. Działania wojenne wpłynęły na zmianę profilu produkcji. Pod koniec 1941 roku, na terenie zakładu, przy ul. Podmiejskiej (dawniej Lorenzstrasse) zlokalizowano obóz pracy dla jeńców, głównie radzieckich, zatrudnionych przy wznoszeniu fabryki i przy produkcji. Fabryka funkcjonowała oraz rozbudowywała się do 29.01.1945 roku. Po zajęciu miasta przez wojska radzieckie całe wyposażenie zakładu wraz z dokumentacją technologiczną zostało wywiezione, budynki zostały zdewastowane. Zniszczenia objęły 60% stanu wszystkich obiektów fabrycznych i 95% stanu maszyn i urządzeń. Zakład został przejęty przez władze polskie latem 1945 roku. W 1946 roku powołano Gorzowskie Zakłady Włókien Sztucznych, rozpoczęto prace organizacyjno-porządkowe przygotowujące zakład do odbudowy. Na skutek zdecydowanej akcji załogi zakładu w 1947 roku zapadła decyzja o budowie

Państwowej Fabryki Włókna Syntetycznego w Gorzowie. W 1948 roku uruchomiono tkalnię, zatrudniającą głównie kobiety, a 1949 roku powołano Dyрекcję Budowy Państwowej Fabryki Włókna Syntetycznego. W następnym roku ruszyła produkcja chemiczna dzięki specjalistom z Jeleniogórskiej Fabryki Włókien Sztucznych, którzy opracowali dokumentację urządzeń produkcyjnych oraz technologię produkcji dla gorzowskiego za-

Fot. 1. Budynek produkcji folii, elewacja północna

kładu. 12 kwietnia 1951 roku powstały Gorzowskie Zakłady Włókien Sztucznych, pierwszy w Polsce producent włókna poliamidowego. Odbudowano i przebudowano zakład, ukończono część budynków poniemieckich, wznoszono nowe hale. Z czasem nazwę fabryki zmieniono na Zakłady Włókien Chemicznych „Chemitex-Stilon”. Zakład rozwijał się niezwykle dynamicznie, w szczytowej fazie rozwoju, tj. w latach 70. XX wieku, zatrudniano 10 tysięcy osób. Produkowano kord, jedwab włókienniczy i dywanowy (Lanostil) oraz kasety magnetofonowe, wybudowano nowoczesne obiekty produkcyjne, biurowe i socjalne. Zakład prowadził rozbudowaną działalność socjalno-kulturalną. Posiadał własne żłobki, przedszkola, stołówkę, ośrodki wypoczynkowe, dom kultury o wszechstronnej ofercie, muzeum zakładowe, gazetę, klub sportowy oraz wiele innych organizacji o charakterze sportowo-rozrywkowym. Na przełomie lat 80. i 90. XX wieku na skutek zmian ekonomicznych odnotowa-

no spadek produkcji i osłabienie eksportu przy jednoczesnym wzroście kosztów. W 1994 roku zakończono proces restrukturyzacji przekształcając zakład w spółkę Skarbu Państwa. W tym czasie otwarto halę produkcyjną filii Volkswagena. Pod koniec 1998 roku ZWCh Stilon kupiła włosko-francuska grupa Rhodia S. A. Na terenie zakładu znajdowało się około 80 firm o różnym profilu działalności. Stilon stał się jednym z głównych europejskich producentów włókien przemysłu tekstylnego (Nylstar), włókien do celów technicznych (Filtec), granulatów konstrukcyjnych (Nyltech). W 2004 roku zakład został sprzedany grupie Nylstar S. A. Po upadłości większości spółek tej grupy, w 2008 roku, Stilon kupiła firma Meryl Fiber Srl., a następnie spółka Martin, która pozostaje właścicielem do dziś. W 2010 roku ogłoszono upadłość zakładu – był to etap w restrukturyzacji i uzdrowieniu sytuacji finansowej zakładu. Obecnie ZWCh Stilon jest producentem włókien tekstylnych, wykorzystywanych przy produkcji odzieży oraz w przemyśle samochodowym.

Budynek będący przedmiotem opinii został wzniesiony w drugiej, wojennej fazie budowy. Pierwotnie był związany z produkcją filmów fotograficznych i błon filmowych w oparciu o najnowsze technologie. Nieznany jest autor projektu z 1939 roku, zrealizowanego przez firmę Gebrüder Barthknecht, Baugescheft, Dessau i kilku innych lokalnych wykonawców. Budynek został ukończony po 1940 roku. Po wojnie budynek był zdewastowany, całkowicie pozbawiony wyposażenia i instalacji. Pod koniec lat 40. XX wieku rozpoczęto odbudowę i modernizację obiektu. Początkowo był użytkowany jako budynek pomocniczy. W 1961 roku rozpoczęto produkcję folii, następnie błon oraz taśm magnetofonowych i video. W 2003 roku budynek został sprzedany spółce Rhodia Polska Sp. z o. o. Obecnie budynek jest własnością prywatną i pozostaje nieużytkowany.

3. Opis

Budynek produkcji folii położony jest w północno-zachodniej części kompleksu fabrycznego, przy głównej drodze wewnętrznej i ciągnących się równolegle do niej torów kolejowych. Oddzielony jest drogami od pozostałych budynków fabrycznych – od strony zachodniej stoi magazyn surowców, od południa chłodnia, a od wschodu budynek produkcyjno-biurowy. Przy południowej elewacji znajdują się rampy rozładunkowe, a po zachodniej stronie mieści się budynek portierni. Na północ od budynku zlokalizowano podziemne zbiorniki odczynników chemicznych z drewnianymi kominami wentylacyjnymi, do których wejście prowadzi przez wolnostojącą klatkę schodową. Obok niej znajdują się dwa współczesne niewielkie parterowe budynki. Dalej na północ od przedmiotowego obiektu rozciąga się skwer, na terenie którego zlokalizowane są schrony.

Budynek założony na planie prostokąta o licznych aneksach i ryzalitach, ustawiony dłuższym bokiem na osi

wschód-zachód. Rozczłonkowana bryła składa się z elementów o różnej wysokości – od jednej do pięciu kondygnacji, przy czym wysokość kondygnacji poszczególnych członów jest także różna. Budynek jest częściowo podpiwniczony. Również pod względem konstrukcyjnym obiekt jest niejednorodny. Występują stropy żelbetowe monolityczne, stropy Ackermanna oraz w typie Kleina z pustakami opartymi na dwuteownikach stalowych. Część pomieszczeń podzielonych sufitami pod-

Fot. 2. Budynek produkcji folii, elewacja zachodnia. Widok od północnego zachodu

wieszonymi z profili stalowych i siatki, w innych z profili stalowych i szkła zbrojonego lub blachy fałdowanej, trapezowej. Pomieszczenia parteru o dużej rozpiętości przekryte stropami opartymi na żelbetowych żebrach (podciągach). Na pierwszym piętrze, w części środkowej, znajdują się dwukondygnacyjne hale produkcyjne, usytuowane prostopadle do osi budynku. Każda z siedmiu hal doświetlona jest czterema oknami usytuowanymi w osobnych szczytach. Hale przekryte są stropodachami o złożonej konstrukcji żelbetowo-murowo-drewnianej. Stropy biegnące wzdłuż ścian hal są oparte na stalowych wspornikach, które tworzą rodzaj rampy. Pomiędzy rampami znajduje się drewniana konstrukcja dwuspadowego drewnianego dachu, składającego się z drewnianych ram i belki podkalenicowej. Przestrzeń pomiędzy słupami drewnianych ram wypełniona murowaną ścianą. Do ram przymocowane jest pełne deskowanie. Jako izolację przeciwwilgociową zastosowano papę na lepiku. Wykorzystane rozwiązania konstrukcyjne są dostosowane do zagrożenia wybuchem podczas procesu technologicznego.

Budynek przekryty wieloma dachami, jedno- lub dwuspadowymi o różnym stopniu nachylenia połaci, o pokryciu z papy. Nad halami produkcyjnymi stropodachy dwuspadowe, pomiędzy nimi dachy płaskie, jednospadowe. Część środkowa na osi budynku przekryta stropodachem pełnym o konstrukcji żelbetowej. Pięciokondygnacyjne części posiadają stropodachy żelbetowe, płaskie, jednospadowe.

Ściany wewnętrzne pierwotnie murowane z cegły pełnej na zaprawie cementowo-wapiennej, ściany wtórne

z okresu modernizacji budynku w latach 60., 70. XX wieku – częściowo z cegły, częściowo z gazobetonu na zaprawie cementowo-wapiennej. Ściany wewnętrzne tynkowane, malowane farbą olejną, w części pomieszczeń są wyłożone płytkami ceramicznymi, wtórnie pomalowanymi farbą olejną. Klatka schodowa żelbetowa, dwubiegowa, z szeroką duszą, z żelbetową barierką pełną, zakończoną stalowym pochwytem z rury. Posadzki betonowe, w niektórych pomieszczeniach wyłożone są wykładziną z tworzyw sztucznych.

Wyposażenie w całości zdemontowane, zachowały się tylko częściowo instalacje elektryczne, wodnokanalizacyjne oraz wentylacyjne.

Elewacje opracowane w cegle klinkierowej, pozbawione są detalu architektonicznego i dekoracji, artykułowane jedynie wąskimi lizenami w partii pięciokondygnacyjnych ryzalitów. Elewacja północna jest dwukondygnacyjna, z dwoma skrajnymi ryzalitami o trzech kondygnacjach, osiemnastoosiowa. Na poziomie drugiej kondygnacji, na całej szerokości, z wyjątkiem ryzalitów, przebiega żelbetowy taras, do którego prowadzą dwa ciągi schodów. W partii dachu siedem szczytów prosto zamkniętych z czterema wysmukłymi oknami. Okna są prostokątne, drewniane i z metalowymi szprosami, częściowo

polowe i drewniane drzwi dwuskrzydłowe ujęte prostymi lizenami. W górnej kondygnacji rząd pięciu wąskich otworów okiennych, wypełnionych luksferami. W partii dobudówki są częściowo zamurowane wysokie otwory okienne i wtórnie wstawione drewniane okna trójdzielne, jeden z otworów wypełniony jest luksferami.

Elewacja południowa silnie rozczłonkowana. W korpusie głównym można wyróżnić część czterokondygnacyjną i dwukondygnacyjną, które są częściowo przesłonięte dobudówkami. Widoczne są dwie kondygnacje części wyższej, składające się z dwudziestu ośmiu osi okiennych. Otwory czwartej kondygnacji wypełnione są luksferami, na trzeciej kondygnacji znajdują się okna drewniane, skrzynkowe, wielopolowe. W części niższej korpusu głównego, ściana przepruta jest nieregularnie rozmieszczonymi drewnianymi oknami wielopolowymi. Od strony wschodniej znajduje się parterowa, dziesięcioosiowa przybudówka z dużymi oknami drewnianymi, skrzynkowymi, wielopolowymi oraz czterema metalowymi drzwiami, dwuskrzydłowymi, nad którymi mieszczą się mniejsze okna, drewniane, wielopolowe. Dobudówka środkowa, parterowa, dwunastoosiowa, z dwoma rzędami dużych okien drewnianych, wielopolowych oraz otworów wejściowych, zasłoniętych płytami pilśniowymi. Na całej długości ściany ciągnie się zadaszona

Fot. 3. Budynek produkcji folii, fragment elewacji południowej. Widok od południowego zachodu

Fot. 4. Budynek produkcji folii, fragment elewacji południowej. Widok od południowego wschodu

wymienione na plastikowe, wielopolowe. Na poziomie parteru, część otworów wypełnionych jest luksferami. Drzwi dwuskrzydłowe, drewniane i metalowe. Pojedyncze otwory zamurowane. Przy północno-zachodnim ryzalicye dostawiono parterową przybudówkę z blachy falistej.

Elewacja zachodnia składa się z trzech elementów – czternastoosiowej, dwukondygnacyjnej części głównej, pięciokondygnacyjnej klatki schodowej oraz dwukondygnacyjnej dobudówki o czterech osiach. W pierwszej części są okna drewniane, skrzynkowe, dwupoziomowe, dwudzielne, wielopolowe oraz drewniane drzwi balkonowe. Na drugiej i piątej osi, od północy, dwoje metalowych drzwi, dwuskrzydłowych. Nad nimi są wtórnie zamurowane otwory. W części klatki schodowej znajduje się drewniane okna dwupoziomowe, dwudzielne, wielo-

rampa. Część otworów wtórnie zamurowano. Od strony zachodniej znajduje się dwukondygnacyjna przybudówka, z wtórnie zamurowanymi dużymi otworami okiennymi i współcześnie wstawionymi oknami, pierwotnie trójosiowa. Od wschodu przylega najpóźniejsza, otynkowana przybudówka, składająca się z części przeprutej dużymi otworami wypełnionymi luksferami i z przeszklonego łącznika na poziomie piętra. Pod nim rozmieszczone dwa okna i dwoje drzwi o drewnianej stolarce.

Elewacja wschodnia jest analogiczna do zachodniej, ale w większym stopniu zachowała oryginalną artykulację i formę. Składa się z trzech elementów – czternastoosiowej, dwukondygnacyjnej części głównej, czterokondygnacyjnej klatki schodowej oraz parterowej dobudówki o czterech osiach. W pierwszej części okna drewniane, skrzynkowe, dwupoziomowe, dwudzielne,

wielopolowe oraz drewniane drzwi balkonowe. W części klatki schodowej są drewniane okna dwupoziomowe i trójpoziomowe, dwudzielne, wielopolowe i drewniane drzwi dwuskrzydłowe, ujęte prostymi lizenami. Nad wejściem wtórnie dodany daszek z blachy falistej. Partia dobudówki przeparta dużymi drewnianymi oknami skrzynkowymi, dwudzielnymi, dwupoziomowymi, wielopolowymi.

Stan zachowania obiektu można ocenić jako średni. Najpoważniejszy problem stanowi wilgoć oraz stojąca woda. Na ścianach piwnic i parteru można zauważyć liczne zawilgocenia zarówno od wód gruntowych, jak i opadowych. Widoczne są pęknięcia na tynku, w wielu miejscach tynk jest odspojony od podłoża. Poza tym na ścianach występują pleśnie, grzyby oraz wysolenia. Ściany wyższych kondygnacji oraz sufity są miejscami silnie zawilgocone na skutek nieuszczelnego stropodachu. Występują także spękania i porażenia szkodnikami biologicznymi. Wyposażenie i urządzenia zostały zdewastowane, także niektóre elementy konstrukcyjne zostały usunięte. Należy odnotować liczne przeróbki, m.in. wzniesiono nowe przybudówki, postawiono nowe ściany działowe, wykuto nowe otwory, stare otwory częściowo zamurowano. Wprowadzone modyfikacje w oryginalnej bryle wynikały ze zmiany układu funkcjonalnego obiektu, związanej z technologią produkcji.

4. Podsumowanie

Budynek produkcji folii nie przedstawia znaczących wartości artystycznych i naukowych. Jako obiekt wielokrotnie remontowany i modernizowany utracił w dość dużym stopniu oryginalną substancję zabytkową, chociaż w formie architektonicznej nadal można odczytać rozwiązania charakterystyczne dla modernizmu. Niekwestionowane pozostają wartości historyczne przedmiotowego budynku, który ilustruje rozwój przemysłu w Gorzowie Wielkopolskim w latach 40. XX wieku i w okresie po II wojnie światowej. Należy do dużego kompleksu fabrycznego dawnych ZWCh Stilon, dziś już o nieco zatartym układzie i formie, które zajmowały pierwszoplanowe miejsce wśród czołowych zakładów produkcyjnych Gorzowa Wielkopolskiego. Zakłady te w istotny

sposób wpłynęły na podniesienie rangi miasta jako ośrodka gospodarczego.

Tu rodzi się pytanie. Skoro budynek nie posiada znaczących wartości artystycznych i naukowych, a jedynie historyczne to czy wartości te są na tyle istotne aby go chronić? I czy w dalszym ciągu można mówić o wartościach zabytkowych?

W tym przypadku autor nie miał wątpliwości. Budynek posiada wartości zabytkowe i powinien podlegać ochronie konserwatorskiej. I to nie tylko dlatego, że Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami określa zabytek jako obiekt posiadający wartość historyczną, artystyczną lub naukową, ale przede wszystkim ze względu na rolę jaką fabryka odegrała w dziejach Gorzowa, nie tylko w jego rozwoju gospodarczym, ale i społeczno-politycznym, sportowym, edukacyjnym i kulturowym, będąc jednocześnie znaczącym czynnikiem miastotwórczym.

Politechnika Krakowska
im. Tadeusza Kościuszki

CONKRET

Studenckie Koło Naukowe Konstrukcji Żelbetowych CONKRET
serdecznie zaprasza do wzięcia udziału w

III Ogólnopolskiej Studenckiej Konferencji
Budowlanej EUROINŻYNIER

o temacie przewodnim:
NOWOCZESNE PROJEKTOWANIE I REALIZACJA
KONSTRUKCJI BUDOWLANYCH

pod Patronatem:
J.M. Rektora Politechniki Krakowskiej
Prof. dra hab. inż. Kazimierza Furtaka
oraz
Dziekana Wydziału Inżynierii Lądowej
Dra hab. inż. Tadeusza Tatary, prof. PK

W programie Konferencji:

- prezentacje referatów studenckich i doktoranckich
- ogólnopolski konkurs referatów studenckich
- wystąpienia autorytetów w dziedzinie budownictwa, m.in. prof. dra hab. inż. Włodzimierza Starosolskiego (Politechnika Śląska) oraz prof. dra hab. inż. Jacka Śliwińskiego (Politechnika Krakowska)
- prezentacje firm branżowych
- obecność firm wykonawczych i producentów oprogramowania dla budownictwa
- spotkania integracyjne i dyskusje uczestników

Organizator: Studenckie Koło Naukowe Konstrukcji Żelbetowych CONKRET
Miejsce: Politechnika Krakowska
Termin: 12-14 kwietnia 2013
Koszt uczestnictwa: 150zł

Zapraszamy na strony internetowe Konferencji i Koła:
www.euroinzynier.edu.pl
www.conkret.eu.pl

Sponsorzy: Patronat medialny: Organizatorzy:

Logos: KELLER, Nowinki, BUDOWLANI, budowlany, CONKRET, BK, KB